

УДК 17.024

М.Я. Турчин

ФОРМИ ВИЯВУ МОРАЛЬНОГО СОРОМУ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

Анотація. У статті досліджуються особливості сорому як поліфонічного морального почуття. Здійснюється системний аналіз форм вияву сорому, починаючи від елементарної пристойності й закінчуючи ганьбою як вищим ступенем суспільного засудження аморальних вчинків. Осмислюються міра та крайнощі морального сорому для людини і суспільства.

Ключові слова: моральний сором, ніяковіння, соромливість, сором'язливість, безсоромність, статевий і нестатевий сором, істинний і помилковий сором, ганьба.

Вступ

Сором є одним із найскладніших етичних феноменів, незмінним компонентом моральної природи особистості. Саме здатність почувати сором сприяє процесу пробудження і розвитку моральної свідомості людини. Сором, почуття жалю про здійснений вчинок здатні призводити до якісно нового стану душі, іншого рівня переживання, самоприйняття і самопочуття, що, зазвичай не усвідомлюється людиною.

Почуття сорому найчастіше проявляється у декількох формах і залежить від зміни етичних норм і вимог у ставленні до суб'єктів моральнісних відносин, наприклад, до жінок, дітей, хворих людей і т.д. Форми сорому залежать від вимог суспільства, від етичних нормативів стосовно представників різної статі. Наприклад, статевий сором пов'язаний із тими нормами, звичаями і традиціями, які формують особливості стосунків між статями, а звідси і визначення змісту того, що є ганебним.

Мета статті – з'ясувати сутність морального сорому в контексті його видозмін.

Основна частина

Існують декілька форм сорому: моральний сором у широкому значенні слова, коли вимоги моралі стосуються всіх людей без винятку, нестатевий і статевий сором, істинний і помилковий сором, сором внутрішній і зовнішній, ганьба як форма сорому тощо. Моральний сором містить загальні ознаки, які конкретизуються у його окремих формах.

Почуття сорому завжди супроводжують такі близькі йому форми, як ніяковіння (смущення) і сором'язливість (застенчивість). Ніяковіння – початкова форма сорому, коли зміст ганебного виступає у недиференційованій формі. Збентеження не є глибоким переживанням на зразок сорому і відрізняється від нього відсутністю будь-якого усвідомлення вини, а сором не може виражатися без усвідомлення вини. Основна функція ніяковіння полягає у тому, щоб показати іншим “правильність” індивіда і можливість мати з ним справи, завдяки його корекції власних порушень і тактичній допомозі іншим у такій корекції [1, с. 243]. Ніяковіння пов'язане із сором'язливістю як особливістю реакції на зауваження оточуючих, на вплив інших людей. Сором'язливість – це прояв підвищеної моральної чуттєвості, емоційної збудливості як до доброї, так і до поганої думки інших людей про суб'єкт соромливості. Вона пов'язана з характерною здатністю психіки деяких людей сприймати невідомих осіб, нові факти поведінки, до яких ще не звикли. Сором'язливі особи рідко соромляться у присутності тих людей, з якими

вони вже освоїлися, до яких звикли. Протилежності соромливості – нахабство, зухвалість. Як соромливість, так і нахабство є різновидами порушення міри у стосунках людини з оточуючими, однак мають різний зміст, протилежний за своїм моральним значенням.

Сором'язливість живе серед людей через те, що останнім не чужі недосвідченість, незнання і сумніви моральної свідомості. Наявність її у дитини – це авторитет батьків і вчителів. Сумнівна, певно, можливість вселити повагу до інших, і, можливо, важко навчити справжньої скромності тих, хто ніколи не почував сліпої боязливості сторонніх і тієї недовіри до себе під назвою соромливості [7, с. 85].

В англійській мові слово “сором'язливий” (shi) – той, хто легко лякається. Бути соромливим означає бути “важким для зближення наслідком боязкості, обережності і недовір'я” [9, с. 20].

“Стриманий”, “серйозний”, “невибагливий”, “скромний” – ці слова характеризують сором'язливих людей із позитивного боку. А якщо ці якості свідомо в собі культивувати, тобто надати їм виразності, то наділений ними індивід може прославитися у суспільстві як “витончений” – це “вищий клас!” [9, с. 29].

Як на мене, сором'язливість показує нас із вигідного боку: ми справляємо враження людини серйозної, обачної, яка аналізує свої вчинки. Вона оберігає наше внутрішнє життя від стороннього вторгнення. Сором'язливі особистості не ображають близьких людей і не спричиняють їм болю (як, зазвичай, це роблять владні люди). Вони рідко бувають великими грішниками, і завдяки їм у суспільстві підтримується мир. Завдяки сором'язливості людина стає розбірливою у своїх стосунках з іншими людьми. Це почуття дає можливість постояти осторонь, поспостерігати за тим, що відбувається, і лише потім діяти – обережно й осмислено. Сором'язлива людина може бути переконана в тому, що її ніколи не вважатимуть неприємною, надто агресивною чи претензійною [9, с. 30].

Неважко переконатись у тому, що під впливом сором'язливості у людини виникає потреба в роздумах, у дослідженні... Сором'язливість відрізняється ще й деякими моральними якостями, значною кількістю моральних чеснот, особистим благородством і щирістю у самодослідженні. Її не варто вважати моральною хворобою. Найімовірніше, вона – особистісна властивість темпераменту. Зрозуміло, що сором'язливий характер не можна підвести до морального ідеалу, проте, так чи інак-

ше, для нього характерною є своя мораль і свої власні моральні якості [7, с. 80].

Варто розрізнити форми сорому, пов'язані із заслуженим і незаслуженим осудом. При правильному обговоренні вчинку індивіда за наявності вини відбувається заслужене покарання самолюбства. Ця форма сорому заснована на повазі до людини, а осоромлення з незаслуженим осудом породжує неповагу до людей, принижує їхню людську гідність, викликає у них почуття гніву. За правильного засудження вини індивіда, за її наявності, її заслужено карають. Сором за заслуженого покарання сприяє моральному вихованню, а за незаслуженого – за допомогою сорому формуються почуття образи і незадоволення, що підриває систему виховання як таку.

Сором пов'язаний із пристойністю, яка є елементарною формою дотримання етичних норм і вимог. Пристойність проявляється не тільки в поведінці, але і в одязі, міміці, жестах, вживанні слів, які не прийняті в культурному суспільстві, в інтонації голосу і т. ін. Порушення пристойності у вихованої людини викликає почуття сорому.

Розрізняють форму зовнішнього сорому, заснованого на ніяковині, на сором'язливості, на пристойному поведінні з іншими людьми, і форму внутрішнього сорому, викликаного порушенням етичних норм, їхнього усвідомлення і необхідності виконання. Внутрішній сором може містити розкаяння, коли особа шкодує про негідний вчинок, здійснений на людях. Відмінність цих форм сорому полягає не тільки у змісті моральних вимог, а й у психологічній глибині почуття сорому, його усвідомленні особою. Якщо зовнішній сором є вираженням, насамперед, емоційної сторони сорому, то внутрішній сором – його раціональної сторони. В єдиному акті сорому можна розрізнити дві складові: 1) почуття сорому як афект, як зовнішній прояв, добре помітний іншим людям; 2) його внутрішня сторона, невидима для інших, усвідомлення особою своєї вини і неприпустимості даного вчинку в майбутньому.

Почуття сорому має свою міру. Крайнощі у його прояві є ненормальним сприйняттям фактів поведінки. Ступінь прояву сорому в конкретних випадках залежить від ступеня знайомства людей, їхньої близькості між собою. Дослідник Р.Д. Бандзелазде звернув увагу на те, що інтенсивність почуття сорому підкоряється певній закономірності. Вона є мінімальною як з абсолютно незнайомим, так і з абсолютно звичним.

Слід розрізнити сором і сором'язливість (стыдливості), яку можна розуміти в двох значеннях: 1) як здатність відчувати сором; 2) як хворобливу, посилену сприйнятливості до сорому. Зміст слова "сором'язливий" словник В. Даля визначає як "...чутливий до внутрішнього почуття сорому, у кого совість виявляється соромом, зовнішня совість; скромний, боязкий, соромливий" [4, с. 322]. Народна мудрість "не вітає" сором'язливість, як і будь-яке інше порушення міри і відхід від норми в прояві цього почуття: "Сором'язливому успіху не бачити", "сором'язливий із-за столу голодним встає". Психолог Е.І. Кульчицька у такий спосіб проводить відмінність між соромом і сором'язливістю: "Сором – це загальнолюдське почуття, швидка реакція, а со-

ром'язливість – певна риса характеру, що притаманна деяким людям" [11, с. 13].

Разом із тим, варто відзначити, що через сором'язливість проявляється рівень вираження почуття сорому у кожної людини, адже прояви сорому у кожної особи є індивідуальними залежно від її сором'язливості.

Не варто нехтувати й такою формою, як безсоромність. І. Кант писав, що "слід відрізнити сором від безсоромності". Перший – це видавання таємниці внаслідок природного руху крові; другий є засобом приховання таємниці через пихатість, а також і у ситуації статевого потягу" [10, с. 114].

На думку З. Фрейда, безсоромність – свідоме зневажливе ставлення людини до загальноновизнаних норм поведінки. Воно є різновидом соціального зла, яке проявляє себе у вигляді негативних відступів від ідеалів морального життя і створює сприятливі умови для розвитку різного роду відхилень (нахабність, хамство, дармоїдство).

Безсоромна байдужість до соціальних норм – "освічене нахабство", що притаманне напівкультурним людям. Вони не інтегровані в соціум, нічим не зобов'язані цьому соціуму... Для прикладу, безсоромність кініків – це нюдизм, публічна дефекація, секс, всездозволеність, вербальна агресія, сварливість, відпочинок, нічліг і їда в громадських місцях. Шокуючі розповіді про безсоромність кініків виникають уже в I столітті і, можливо, дещо спотворюють їхнє вчення [6, с. 64].

Абсолютною безсоромністю могла би бути особа, цілком байдужа, нечутлива до думки оточуючих, або особа, яка володіє усіма людськими здібностями максимальною мірою, принаймні, більшою, ніж усі інші. Однак такий індивід був би більш наближений до "надлюдини", аніж до людини.

Варто зазначити, що поміркований аскетизм і безсоромність доповнюють один одного. Безсоромність пов'язана з мужністю: вона його прикриває і демонструє. На відміну від кініків, першим стоїкам не вистачало безсоромності чи мужності зносити насміхання людей. Кініки жертвували "обличчям" заради свободи у такий спосіб утверджували власне "я" [6, с. 65].

З роками люди навчаються бути більш стриманими у проявах сорому, проте здатність відчувати його зберігається до смерті.

На мій погляд, безсоромність – це форма поведінки, коли людина нехтує нормами пристойності, встановленими в суспільстві.

Далі докладніше зупинюся на формах прояву сорому: нестатевий і статевий сором, істинний і помилковий сором, ганьба.

Нестатевий сором – це певна форма сорому, при якій не існує відмінностей вимог за статевою ознакою, а діють загальнолюдські норми відносин. Прикладами нестатевий сорому є: сором людини, яку схопили на місці злочину; сором особи, причину якого спровокувала надмірна похвала на людях та ін.

Статевий сором характерний для взаємин між статями, коли діють різні моральні нормативи стосовно жінки і чоловіка. Наприклад, сором, пов'язаний із нормами прикриття певних місць тіла.

Моральний сором і статевий сором – це різні за обсягом поняття. Статевий сором є різновидом морального сорому. Сором у широкому значенні слова є усвідомленням особою необхідності позбавлення своєї поведінки аморальних вчинків. К.Д. Ушинський писав: “Почуття сорому належить до всієї сфери суспільних устремлень, у чому б вони не виражались, а не лише до одного виду цих прагнень – до прагнень статевих. Почуття статевого сорому є тільки почуття, що стосується виявлення статевих прагнень, які чомусь людина вважає за ганебне усвідомлювати” [16, с. 143].

Моральний розвиток дитини показує: статевий сором виникає пізніше від нестатевого. Це пов'язано із засвоєнням дитиною певних етичних вимог, роз'яснених їй дорослими. Перші прояви нестатевого сорому виникають у дитини у віці 2-5 років, коли вона починає засвоювати елементарні норми поведінки. “Дані нашого дослідження показали, – пише О.І. Кульчицька, – що перші прояви статевого сорому починають виникати не раніше шести-семи років” [11, с. 9]. Із цього віку дитина починає цікавитися відмінностями між статями.

Життя різних народів у різний час надало нам багато прикладів нестатевого сорому. Наприклад, у деяких народів, причому в різноманітних частинах світу, ганебним вважалось вживати їжу на людях. Під час обіду короля ацтеків “...відгороджували від усіх позолоченою ширмою, щоб ніхто не міг бачити, як він їсть” [15, с. 89], а у племені бакаїрів (Центральна Бразилія) кожна особа споживає їжу наодинці. В Конго і ряді інших міст Африки існував звичай: якщо людина побачила, як їсть вождь, її карали смертю.

Ч. Дарвін звертав увагу на таку особливість нестатевого сорому: “Почервоніння виникає не внаслідок усвідомлення провини, – писав він, – бо людина може щиро шкодувати про який-небудь незначний вчинок, зроблений наодинці, про нерозкритий злочин, але при цьому вона червоніти не буде”. “Обличчя стає яскраво-червоним не від почуття вини, ... а від думки, що інші думають або знають про нашу вину” [5, с. 899]. Для актуалізації проявів сорому необхідне знання нашої вини іншими людьми.

Почуття нестатевого сорому виникає, наприклад, через невміння щось робити, хоча даний індивід зобов'язаний уміти це робити. Однаковою мірою це стосується будь-якого народу і кожної людини. Характерний приклад такого сорому наводить Ч. Дарвін: “...Один араб невміло керував човном на Нілі, і коли товариші почали сміятися з нього, він почервонів аж до потилиці” [5, с. 899]. Відтак, нестатевий сором виникає внаслідок порушення найрізноманітніших звичаїв, норм поведінки, не пов'язаних зі стосунками між чоловіком та жінкою.

У багатьох племен і народів були звичаї, пов'язані із зубами. Ч. Дарвін писав: “...На Малайському архіпелазі вважалось (у ХІХ столітті) ганьбою мати білі зуби, “як у собаки” [5, с. 889]. Арабське джерело ІХ століття пише про людей, що жили в цей час між річкою Ніл і Червоним морем: “...виривають у себе верхні і нижні передні зуби, кажучи: “немає у нас зубів, схожих на зуби ослів”. У племені батака, яке жило на річці Замбезі в Африці, в ХІХ столітті існував звичай із настанням статевої

зрілості вибивати верхні передні зуби. “Вибивання зубів, – писав Д. Лівінгстон, – виконується у тому ж самому віці, в якому у інших племен здійснюється обряд обрізання: останнє тут невідоме. Звичай цей настільки укорінявся, що людина, у якої всі зуби цілі, вважалась потворною” [12, с. 322]. За свідченням дослідників, у австралійців ще в ХІХ столітті існував обряд вибивання переднього зуба.

Традиції не вічні... Одні з них виникають, а інші зникають. Можливо, в ХХ-ХХІ століттях вже немає звичаїв, вказаних вище. Кожний звичай має свій початок і свій кінець. Спочатку ним гордяться, а при закінченні його існування – соромляться. “Фіджійці (жителі островів у Тихому океані), славилися своїм канібалізмом, – писав А. Сутерланд, – спочатку хвалилися перед білими кількістю з'єдених людей, але потім стали більш мовчазними з цього приводу, коли помітили жах в очах оточуючих після їхніх розповідей, і поступово перейшли від гордості до почуття сорому, що вказувало на поступове зникнення цього звичаю” [15, с. 412].

Одночасно з розвитком нестатевого сорому змінювався і удосконалювався зміст статевого сорому. В сучасних умовах існують дві ознаки статевого сорому: зовнішня і внутрішня. Зовнішня ознака сорому виражена в реалізації потреби і звички людини закривати основні відмінності однієї статі від сторонніх поглядів, особливо від поглядів осіб протилежної статі. Внутрішніми ознаками статевого сорому є сталі моральні та юридичні правила свідомої стриманості від нічим не обмежених статевих зв'язків і супутніх їм форм інтимних стосунків, а також самообмеження цих взаємин. Свідоме обмеження таких зв'язків відбувається за ініціативою як громадської думки, так і індивідів, а почуття сорому і є контролером дотримання норм цих взаємин. Дана ініціатива, будучи передусім моральною нормою, є однією з ознак, що відрізняють поведінку людини від дій тварини.

Істинний і помилковий сором

Почуття сорому не завжди виникає при порушенні належного вчинку, а часто пов'язане з порушенням звичаїв, традицій або правил пристойності. Сором як форма страху суспільного засудження може виникати внаслідок вчинків і причин, не пов'язаних із порушенням належного, однак приймається певною особою за таке порушення. Через це розрізняються форми істинного і помилкового сорому. Про відмінність цих форм сорому у словнику В. Даля вказано таке: “Сором істинний, сором совісті, докір, муки совісті через поганий вчинок; помилковий сором, сором суєтності, пихатості, розчарування та ін.” [4, с. 321].

Сором – дорогоцінна здатність людини, яка кардинально відрізняє її від усіх земних творінь, захищає чистоту її душі. Цей природній захист від усього негідного і гріховного нерідко перетворюється на помилковий сором [3, с. 5].

Причиною помилкового сорому є створена в свідомості індивіда уявно аморальна оцінка свого вчинку, яка ніби виражає оцінку порушення моральних вимог суспільства. Помилковий сором пов'язаний із засудженням поведінки або вчинків індивіда з позицій приватної думки окремої соціальної групи. Негативна

дія сорому на поведінку людини найчастіше виявляється у формі помилкового сорому. Ч. Дарвін ототожнював сором'язливість із помилковим соромом, хоча це різні форми вираження. "Сором'язливість, або помилковий сором, – писав він, – є однією з постійних причин почервоніння" [5, с. 886].

За своєю сутністю помилковий сором – це почуття незручності, збентеження, що засноване на невірних уявленнях і викликане боязню піддатися засудженню, насмішці. Сутністю цього сорому є страх бути смішним при здійсненні певного вчинку, вибору дій, які з погляду суспільних інтересів можуть бути й корисними, але з погляду забобонів підлягають засудженню і осміянню. Помилковий сором пов'язаний із дотриманням зовнішньої порядності, з тим, щоб перед іншими виглядати пристойно. Він заснований на свідомо вигаданій індивідом уявній вині. В "Словнику з етики" сказано, що людина повинна позбутися "... так званого "помилкового сорому", виникнення якого пов'язане з незалежними від морального індивіда обставинами (низьке походження, бідність, незнання етикету, правил доброго тону і т.п.)" [14, с. 321].

Сократ говорив: "Ви соромитесь бідності, чесної трудолюбивої, самовідданої бідності, заради якої людина дотримується чесності, береже совість і боїться заплямувати брехливими вчинками свою душу. А не соромитесь багатства, яке отримане нечесним шляхом, за допомогою шахрайства, обману та недобросовісного розрахунку із робітниками. Бідність чесна, правдива є кращою від багатства безсовісне й неправдиве" [13, с. 7].

Помилковий сором – це форма сорому, що має морально негативне значення у моральних відносинах. Він не повинен бути підтриманий громадською думкою. Наявність помилкового сорому говорить про соціальну природу сорому. Це також свідчить про те, що якщо людина почервоніла, то вона не обов'язково є порушником моральних норм. Почервоніння як таке не виражає сутності сорому, а є тільки його зовнішньою ознакою. Гносеологічна основа помилкового сорому лежить у можливості подвійної (вірної і вигаданої, моральної і уявно-аморальної) оцінки індивідом своєї поведінки в очах інших людей, а також в абсолютизації цієї оцінки, в здатності людини створити уявну оцінку своєї поведінки. Вчинок є насправді правильним із моральної точки зору, але людині здається, що цей її вчинок заслуговує на осуд. Боротьба з помилковим соромом полягає, насамперед, у формуванні стійких суспільно-цінних переконань особи.

Істинний сором виражає прогресивні суспільні інтереси, сприяє суспільному прогресу, служить необхідності виконання моральних вимог суспільства. Істинний сором заснований на справжній, а не уявній вині особи, що пов'язана з дійсним порушенням нею відповідних норм. Істинний сором відрізняється від помилкового змістом тих вимог і норм, на основі яких вони виникають. Для виникнення істинного сорому характерні правильно усвідомлені особою обставини і норми поведінки в суспільстві.

Істинний сором може бути пов'язаний і з дотриманням пристойності, яка є елементарною формою виконання сталих етичних норм і вимог у стосунках між людьми: між статями, між старшими і молодши-

ми, між здоровими і хворими. Пристойність виявляється в одязі, у поведінці, в міміці, в жестах, у вживанні цензурних виразів, у інтонації голосу тощо. Порушення пристойності у вихованої людини сприяє виникненню цього почуття.

Сором і ганьба

Вищим ступенем вираження сорому, його засуджувачого аспекту є ганьба, що виникає внаслідок розширення кола розголосу недоліків, фактів поведінки, їхньої популярності серед значної кількості людей впродовж довгого часу. Ганьба заснована на моральному оцінюванні елементарного у стосунках між людьми. Людина, що провинилася, може зганьбити не тільки себе, а й сім'ю, професію, суспільство загалом.

Сором можна розглядати як індивідуальну форму морального засудження, а ганьба є його суспільною формою. Сором так чи інакше – страх суспільної ганьби. В усній мові ми часто використовуємо слово "ганьба" поряд із словом "сором" як поняття, яке підсилює факт засудження поганого вчинку людини. Поняття "ганьба" в словнику пояснюється як "...соромливе, принизливе становище, зухвале презирство; безчестя" [14, с. 321]. Людина або суб'єкт, до якого застосовують це поняття, гідна загального презирства і безчестя.

Слово "ганьба" співвідноситься з об'єктивною ситуацією, яка інтерпретується так: дії певного суб'єкта свідчать, що його претензії не відповідають дійсним якостям, і це підриває його репутацію в очах інших; через це, суб'єкт почуває щось на кшталт сорому.

Слово "сором" співвідноситься не з об'єктивною ситуацією, а з почуттям, яке почуває суб'єкт щодо деякої ситуації, у якій він так чи інакше перебував, а також зі здатністю соромитися, тобто мати це почуття (почуття сорому) [2, с. 225].

Іншими словами, ганьба – це суб'єктивний (тобто інтерпретуючий) опис об'єктивної ситуації, а сором – об'єктивоване окреслення суб'єктивних почуттів унаслідок певної ситуації. Відтак, якщо до сорому закликають, то ганьбою покривають (або ганьбу накликають на...).

На перший погляд, при вживанні цих слів у фомі вигуків відмінності між ними стираються. Вигук "Який сором!" здається майже еквівалентний вигуку "Яка ганьба!" Насправді ж існує суттєва відмінність. Вигук "Який сором!" виражає емоційну оцінку якоїсь "неналежної" ситуації. Він указує на сором, який почуває людина або який, на її думку, повинні почувати учасники ситуації. Вигук "Ганьба!" використовується дещо по-іншому. "Яка ганьба!" вказує на те, що суб'єкт потрапив у ситуацію, коли його репутація безнадійно зіпсована [2, с. 226].

Відтак, ситуація ганьби передбачає оцінку поведінки суб'єкта з боку суспільства, тоді як ситуація сорому – самооцінку суб'єкта. Для ганьби важливою є публічність, для сорому на першому плані знаходиться внутрішній стан суб'єкта; усвідомлення того, що він має стосунок до чогось поганого.

Ганьба пов'язана з невідповідністю між амбіціями суб'єкта і його дійсними якостями, що стали відомі публіці. Для сорому характерною є невідповід-

ність між дійсним положенням суб'єкта і тим, що він вважає суспільно визнаною нормою. Інакше кажучи, ми часто говоримо про сором, коли суб'єкт оцінює свою поведінку на фоні суспільно визнаних етичних норм [2, с. 227]. Зв'язок із суспільно визнаними нормами пояснює, чому саме сором може слугувати регулятором моральності.

Існує соціально-класовий зміст поняття "ганьба". Наприклад, Ф. Енгельс у праці "Походження сім'ї, приватної власності і держави" відзначав історичну зміну змісту поняття ганебного. Він писав: "...міліцейська служба була для вільного афінянина такою принизливою, що він вважав за краще дозволити себе арештувати рабу, лише б самому не займатися такою ганебною справою" [8, с. 130-131].

Висновки

Отже, розглядаючи форми вираження сорому в суспільстві, можна сказати, що сором існує у різних видах, починаючи від елементарної пристойності і закінчуючи ганьбою як вищим ступенем засудження за аморальні вчинки, за порушення суспільних норм і вимог. Зміст форм сорому історично змінюється і багато в чому визначається звичаями, обрядами, традиціями, прийнятними нормами поведінки в конкретному суспільстві в конкретний історичний період.

Список літератури:

1. Бреслав Г. М. Психологія емоцій / Г. М. Бреслав. – М.: Смысл, Издательский центр "Академия", 2004 – 544 с.
2. Булыгина Т. В. Грамматика позора // Логический анализ языка: Языки этики / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко,

Н. К. Рябцева / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 448 с.

3. Восторгов И. И. Ложный стыд: слово в неделю по Воздвижению / И. И. Восторгов. – М.: Верность, №42, 1907. – 14 с.

4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 12 т. / В. Даль. – М.: Мир Книги, 2003. – Т. 10. – Спб.-Тех. – 2003. – 400 с.

5. Дарвин Ч. Происхождение человека и половой отбор. Выражение эмоций у человека и животных. Сочинения. / под ред. акад. Е. М. Павловского / Ч. Дарвин. – М.: Изд-во академии наук, 1953. – Т. 5. Гл. XIII – С. 884-908.

6. Дубко Е. Л. История европейской этики: учеб. пособие для студентов вузов / Е. Л. Дубко. – М.: Гардарики, 2007. – 255 с.

7. Дюга Луи Застенчивость и ее лечение / пер. с фр. В. К. Андреева. – 2-е изд. / Луи Дюга. – Санкт-Петербург: В. И. Губинский, 1910. – 86 с.

8. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана / Ф. Энгельс. – М., Политиздат, 1975. – 240 с.

9. Зимбардо Ф. Застенчивость (что это такое и как с ней справляться) / Ф. Зимбардо. – СПб.: Питер Пресс, 1995. – 256 с.

10. Кант И. Сочинения: в 2 т. – М., 1940. – Т. 2. – 1940. – 528 с.

11. Кульчицкая Е. И. Чувство стыда и особенности его развития у детей дошкольного возраста: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. "Психология" / Е. И. Кульчицкая. – К., 1960. – 16 с.

12. Ливингстон Д. Путешествия и исследования в Южной Африке с 1840 по 1856 гг / Д. Ливингстон. – М., 1955. – 392 с.

13. Ложный стыд и наказание / авт. и изд. Начало. – М.: Левенсон, 1905. – 32с.

14. Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 430 с.

15. Сутерланд А. Происхождение и развитие нравственного инстинкта / А. Сутерланд. – СПб.: Центральная, 1900. – 424 с.

16. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии // Собрание сочинений: в 11 т. – М.-Л., 1950. – Т. 2. – 1950. – 278 с.

М.Я. Турчин

ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ МОРАЛЬНОГО СТЫДА: СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ

В статье исследуются особенности стыда как полифонического морального чувства. Осуществляется системный анализ форм проявления стыда, начиная от элементарного приличия и заканчивая позором как высшей степенью общественного осуждения аморальных поступков. Осмысливаются мера и крайности нравственного стыда для человека и общества.

Ключевые слова: моральный стыд, смущение, стыдливость, застенчивость, бесстыдство, половой и неполовой стыд, истинный и ложный стыд, позор.

M. Turchyn

FORMS OF DISPLAY OF MORAL SHAME: SYSTEM ANALYSES.

The article investigates the features of shame as polyphonic moral sense. The system analyses of the forms of display of shame are implemented, starting from elementary decency and ending a shame as the highest degree of public condemnation of immoral acts. The measure and the extremes are comprehended in the process of description of value of moral shame for a person and society.

Key words: moral shame, embarrassment, shyness, pudency, shamelessness, sexual and unsexual shame, true and false shame, shame.

УДК 130.2 (045)

Л.В. Кадникова

ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Гуманитарный институт Национального авиационного университета

Анотация. В статье рассматривается роль информационной культуры в формировании личности в контексте становления информационного общества.

Ключевые слова: информационная культура, информационное общество, компьютерная грамотность, информационное образование.

Вступление

Ни в какой другой области деятельности так сильно не проявился творческий характер человеческого разума и деятельности, как в области культуры. Только благодаря культуре человек стал тем, кем он есть сегодня. Культура – важнейшее средство развития человека как биологического

существа и важнейшее средство его социализации, развития личности.

Социально-культурная сфера, как способ трансляции культуры в обществе, в современных условиях приобретает первоначальное значение вследствие того, что она является одним из основных факторов сохранения самой культуры, передачи грядущим